

فصلنامه ژئوپلیتیک - سال سوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۸۶

صص ۳۹-۶۲

تحلیل اطلاق مفهوم بیضی استراتژیک انرژی بر حوزه دریای خزر و خلیج فارس

دکتر محمد باقر قالیباف* - استادیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران

محمد هادی پوینده - دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۷/۲

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۳/۱۸

چکیده

دیدگاه بیضی استراتژیک انرژی جفری کمپ (۱۹۹۷) در ادبیات جغرافیای سیاسی جایگاه ویژه‌ای دارد. این اصطلاح ناظر به کشف ذخایر فسیلی جدید در حوزه خزر بوده که بر طبق نظر برخی از کارشناسان با اهداف سیاسی - امنیتی صورت پذیرفته است و برخی نیز آن را یکی از اهداف پنهانی ایالات متحده از طرح خاورمیانه بزرگ برای دسترسی ذخایر منطقه در نظر می‌گیرند. سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که آیا در حال حاضر نیز می‌توان از این اصطلاح استفاده کرد؟ به عبارت دیگر آیا کشف ذخایر جدید در سالهای اخیر در حوزه خزر به پیش‌بینیهای گذشته جامه عمل پوشانده است؟ و آیا ایالات متحده توانسته است به اهداف اقتصادی خود از نظر منابع انرژی در این حوزه دست پیدا کند؟ هدف این مقاله ارائه تصویری روشن از روند تحول در کشف منابع جدید انرژی در این حوزه است که خود منشأ بسیاری از تحولات سیاسی - امنیتی می‌باشد.

این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر جدیدترین آمار منتشر شده از مراکز و مؤسسات معتبر درباره میزان ذخایر انرژی حوزه خزر و خلیج فارس در دهه اخیر انجام شده است. چنان‌که نتایج بررسی نشان می‌دهد بین برآوردهای اولیه صورت گرفته و میزان ذخایر اثبات شده کنونی، تفاوت چشمگیری وجود دارد. در نتیجه بر اساس این دیدگاه، جایگزین کردن حوزه دریای خزر به جای حوزه خلیج فارس نادرست بوده و همچنین اطلاق بیضی استراتژیک انرژی حداقل در شرایط کنونی با واقعتهای منطقه تطابق ندارد.

واژه‌های کلیدی: بیضی استراتژیک انرژی، حوزه خلیج فارس، حوزه خزر.

۱- مقدمه

در شرایط کنونی و حداقل تا دو دهه دیگر، موتور محرکه اقتصاد صنعتی غرب از نفت ارتزاق خواهد کرد. به عبارت دیگر نفت و فرآورده‌های نفتی آن، امروزه بیش از ۶۵ درصد احتیاجات انرژی دنیای صنعتی را تأمین می‌کنند. به همین دلیل است که قدرتهای بزرگ جهانی از بدو پایه‌گذاری صنعت نوین نفت همواره با بهره‌گیری از ابزارهای مختلف تلاش کرده‌اند تا ذخایر نفت و ساز و کار مبادله آن را در بازارهای جهانی تحت کنترل خود درآورند و یا حداقل بر آن تأثیر بگذارند (میرترابی، ۱۳۸۴: ۱۶).

تاریخ گزارش می‌دهد که استفاده از تراوشات نفتی به قرن چهارم قبل از میلاد توسط سربازان اسکندر کبیر برمی‌گردد و حوزه دریای خزر یکی از قدیمی‌ترین مناطق تولیدکننده نفت در جهان می‌باشد. کشور آذربایجان نیز به عنوان زادگاه نفت خزر با استخراج تجاری (که شروع آن در نیمه دوم قرن ۱۹ است) در نظر گرفته می‌شود. تا سالهای ۱۹۰۰ آذربایجان به عنوان بزرگترین منطقه تولیدکننده نفت در جهان محسوب می‌شد و اولین چاه نفت داخل دریا در آذربایجان در سال ۱۹۲۴ م. از یک سکوی چوبی نزدیک باکو حفر شد (2000: 157, Effimoff). به عبارت دیگر منطقه نفت خیز باکو از گذشته‌های دور (از اواسط قرن ۱۹ تا پایان این قرن) هنگامی که آسیای مرکزی و قفقاز بخشی از امپراتوری روسیه به شمار می‌آمد، مورد توجه بود و نیمی از تقاضای نفت دنیا را تولید می‌کرد.

در زمان جنگ جهانی دوم نیز هنگامی که از طرف آلمان به روسیه حمله شد، هیتلر سعی کرد مناطق نفتی قفقاز و باکو را تصرف کند (بیژنی، ۱۳۸۱: ۲۴). بعد از سال ۱۹۴۵ م. در حالی که تولید نفت این منطقه در اوج خود حدود ۵۰۰ هزار بشکه در روز بود، به دلیل تغییر جهت سرمایه‌گذاری دولت شوروی سابق از حوزه خزر به سبیری غربی، تولید منطقه شاهد کاهش مستمری شد (فرزانگان، ۱۳۸۱: ۵۰). فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ م. و اعلام استقلال جمهوری‌های ۱۵ گانه با چرخش در استراتژی‌های بزرگ جهانی همراه بود. مطرح شدن استراتژی جدید ژئواکونومیک در مقابل استراتژی‌های نظامی از یک طرف و از طرف دیگر آغاز کاوش برای نفت از سوی کشورهای حوزه خزر و اعلام ارقام بسیار خوش‌بینانه و امیدوارکننده از ذخایر و منابع نفت و گاز، چرخش نگاهها به سمت منطقه خزر را به دنبال

داشت (اکبریان، ۱۳۸۲: ۱۲۴) و باعث شد که برخی از کارشناسان، مؤسسات و مراکز مربوط به مطالعات انرژی، میزان ذخایر حوزه خزر را قابل مقایسه با منطقه مجاور آن، یعنی خلیج فارس بدانند.

در نهایت جذابیت چشم‌انداز بازدهی‌های فراوان در منطقه بر تحقیقات یا کاوشها باعث سرازیر شدن صدها میلیون دلار به منطقه از طریق شرکت‌های نفتی بین‌المللی عمده سراسر جهان به منطقه عمدتاً به قزاقستان و آذربایجان شد (Bahgat 2007: 167). در نتیجه کشف ذخایر جدید نفت و گاز در حوزه خزر موجب توجه قدرتها و شرکت‌های بزرگ نفتی به این منطقه شد و برآوردهای مختلفی در ارتباط با میزان ذخایر آن صورت گرفت. از جمله در بهار ۱۹۹۷، وزارت امور خارجه آمریکا در گزارش خود به کنگره اطلاع داد که ذخایر اثبات شده و ممکنه نفت حوزه خزر، ۱۷۸ میلیارد بشکه است. این مقدار ۳۰ برابر ذخایر نفتی دامنه شمالی آلاسکا می‌باشد. این مقدار ممکن است نفت مورد نیاز یک نسل مردم آمریکا و یا بنزین همه کالیفرنایی‌ها را تا قرن بیست و سوم تأمین کند. از همین جا می‌توان گفت که خزر به‌طور بالقوه مهمترین منطقه نفتی از زمان کشف حوزه‌های نفتی عربستان سعودی در سالهای ۱۹۳۰م. می‌باشد (زون، ۱۳۸۵: ۲۱).

در این شرایط بود که جفری کمپ، ژئوپولیسین معروف آمریکایی بر اساس یکی از تخمین‌ها، میزان ذخایر نفت خام این حوزه را تا ۲۰۰ میلیارد بشکه و ذخایر گاز طبیعی آن را ۲۷۹ تریلیون فوت مکعب عنوان کرد و با ابداع اصطلاح بیضی استراتژیک انرژی، یعنی مجموعه سرزمینهای دربرگیرنده خلیج فارس و دریای خزر، دو منطقه‌ای که سرزمینهای ایرانی را در میان خود دارند و ایران چون پلی استراتژیک این دو منبع انرژی جهان را بهم پیوند می‌زند (احمدی، ۱۳۸۵: ۲۹۲)، مستعدترین رقیب تولیدکنندگان نفت خلیج فارس را در آینده، حوزه دریای خزر اعلام کرد.

هدف این پژوهش بررسی این مسأله است که طرح اصطلاح بیضی استراتژیک انرژی در حال حاضر تا چه اندازه با واقعیات منطقه همخوانی و تطابق دارد و آیا ذخایر کنونی حوزه خزر با توجه به اینکه سالهای زیادی از اجرای طرحهای اکتشافاتی در منطقه گذشته است، پیش‌بینی‌های گذشته را جامه عمل پوشانده است؟

۲- بحث نظری

پس از حدود یک سال که از انتشار نظریه پایان تاریخ فرانسیس فوکویاما گذشته بود، ادوارد لوتواک در مخالفت با استدلالها و نتیجه‌گیری وی در مقاله‌ای که تحت عنوان از ژئوپولیتیک تا ژئواکونومیک در نشریه نشنال ایترست منتشر کرد، مفهوم ژئواکونومی را مطرح کرد. او در مقاله خود استدلال کرد که زوال جنگ سرد در واقع نشان‌دهنده تغییر مسیر و حرکت از ژئوپولیتیک به سوی ژئواکونومی در دنیای سیاست است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۶۰).

ژئواکونومی از ترکیب سه عنصر جغرافیا، قدرت و اقتصاد شکل گرفته است و به نظر می‌رسد سیاست که عامل مهمی در ژئوپولیتیک بوده جای خود را به اقتصاد داده است. اما این موضوع به این معنا نیست که ژئواکونومی چیزی غیر از ژئوپولیتیک و یا در برابر ژئوپولیتیک است بلکه ژئواکونومی جزئی از ژئوپولیتیک و یکی از اندیشه‌های ژئوپولیتیک در عصر حاضر می‌باشد (عزتی و ویسی، ۱۳۸۵: ۲۹).

در هر حال پس از فروپاشی نظام دوقطبی، برخی تحلیلگران، رقابت رو به رشدی را در میان سه بلوک اقتصادی بزرگ مشاهده کردند: نخست بلوک آمریکا بر اساس موافقتنامه تجارت آزاد آمریکای شمالی (نفتا) به رهبری ایالات متحده، دوم بلوک اروپایی متمرکز در اتحادیه اروپایی به رهبری آلمان و سوم بلوک آسیایی به رهبری ژاپن که پیش‌بینی می‌شد چنین رقابت بلوکی اصولاً یک ویژگی اقتصادی داشته باشد؛ یعنی فاقد بعد امنیتی (نبود مسابقات تسلیحاتی و جنگ افزارهای توسعه یافته) باشد (کمپ و هارکاو، ۱۳۸۳: ۲۲).

مطرح شدن دیدگاه ژئواکونومی از یک طرف و کشف ذخایر جدید نفت و گاز در حوزه خزر از طرف دیگر باعث شد تا جفری کمپ در کتاب خود به عنوان جغرافیای استراتژیک خاورمیانه از اصطلاح جدیدی با نام بیضی استراتژیک انرژی استفاده کند. وی در کتاب خود بیان کرد که حدود ۷۰ درصد ذخایر ثابت شده جهانی نفت و بیش از ۴۰ درصد منابع گاز طبیعی در داخل این منطقه تخم‌مرغ شکل از جنوب روسیه و قزاقستان تا عربستان سعودی و امارات متحده عربی محصور شده است (همان: ۱۴).

وی در عین حال مدعی شد مستعدترین رقیب تولیدکنندگان نفت خلیج فارس، حوزه دریای خزر است که ذخایر نفت و گاز برآورده شده این حوزه بسیار وسیع بوده و ممکن است به ۲۰۰ میلیارد بشکه نفت و ۲۷۹ تریلیون فوت مکعب گاز طبیعی برسد، گرچه بیشتر تحلیلگران نفتی رقم ۹۰ میلیارد را برای نفت این منطقه به کار می‌برند (همان: ۲۱۷).

در هر حال موارد مذکور باعث شده است تا برخی از کارشناسان یکی از اهداف طرح خاورمیانه بزرگ و حضور ایالات متحده در کشورهای حوزه خزر را در راستای کسب منابع انرژی این حوزه قلمداد کنند. در قسمت بعد به مقایسه ذخایر فعلی این حوزه با حوزه خلیج فارس پرداخته و بررسی می‌شود که تا چه اندازه پیش‌بینیهای مطرح شده درباره این حوزه با واقعیات منطقه تطابق دارد و تا چه اندازه ایالات متحده در راستای اهداف اقتصادی طرح خاورمیانه بزرگ خود در زمینه ذخایر انرژی در این حوزه به موفقیت رسیده است.

۳- روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر جدیدترین آمار منتشر شده از مراکز و مؤسسات معتبر درباره میزان ذخایر انرژی حوزه خزر و خلیج فارس در دهه اخیر انجام شده است.

۴- یافته‌های تحقیق

اطلاعات گردآوری شده در دو بخش خلاصه شده است: در بخش اول به بررسی ذخایر انرژی حوزه خلیج فارس و در بخش دوم به بررسی ذخایر نفت و گاز خزر در دهه اخیر پرداخته می‌شود.

۴-۱- میزان ذخایر انرژی منطقه خلیج فارس

براساس آمار مؤسسه اطلاعات انرژی آمریکا^۱ (که در ماه ژوئن سال ۲۰۰۷ م. منتشر شده است)، کشورهای حوزه خلیج فارس که شامل بحرین، ایران، عراق، کویت، قطر، عربستان

سعودی و امارات متحده عربی می‌باشند، در حدود ۲۸ درصد نفت جهان را تولید می‌کنند و این در حالی است که ۵۵ درصد ذخایر نفت خام جهان را که بالغ بر ۷۲۸ میلیارد بشکه می‌شود، در اختیار دارند. همچنین در سال ۲۰۰۶م. کشورهای حوزه خلیج فارس ۱۸/۲ میلیون بشکه در روز نفت صادر کردند که ۱۷ میلیون بشکه در روز از طریق تنگه هرمز و بقیه از طریق خطوط لوله عربستان و ترکیه به دریای سرخ و دریای مدیترانه منتقل شدند (http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Persian_Gulf/pdf.pdf).

در بین کشورهای این منطقه عربستان، ایران و عراق بترتیب با ۲۶۲/۳، ۱۳۶/۳ و ۱۱۵ میلیارد بشکه دارای بیشترین ذخایر نفت خام می‌باشند و عربستان سعودی به تنهایی در سال ۲۰۰۶م. بطور میانگین حدود ۱۱ میلیون بشکه در روز نفت صادر کرده است (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: آمار و ارقام ذخایر نفتی کشورهای حوزه خلیج فارس در سال ۲۰۰۶

کشور	میزان ذخایر نفت برحسب میلیارد بشکه	ظرفیت تولید نفت برحسب میلیون بشکه در روز	میزان تولید برحسب میلیون بشکه در روز	میزان مصرف برحسب میلیون بشکه در روز	میزان صادرات برحسب میلیون بشکه در روز
عربستان	۲۶۲،۳	۱۲،۱	۱۰،۷	۲،۱	۰،۷
ایران	۱۳۶،۳	۴،۳	۴،۱	۱،۶	۲،۵
عراق	۱۱۵	۲	۲	۰،۶	۱،۴
قطر	۱۵،۲	۱،۲	۱،۱	۰،۱	۲
امارات	۹۷،۸	۳،۱	۲،۹	۰،۴	۲،۵
کویت	۱۰۱،۵	۲،۸	۲،۷	۰،۵	۲،۲
بحرین	۰،۱	۰،۱	۰،۰۵	۰،۰۳	۰،۰۲
جمع	۷۲۸	۲۳،۶	۲۳،۶	۵،۳	۱۸،۲

مأخذ: EIA Short Term Energy Outlook

بعضی از منابع، همچون بریتیش پترولیوم یا نشریه نفت و گاز منطقه خلیج فارس را در قالب خاورمیانه به حساب می‌آورند ولی با توجه به اینکه مقادیر قابل توجهی از ذخایر انرژی در کشورهای حوزه خلیج فارس واقع شده است، بین ذخایر خاورمیانه و خلیج فارس تفاوت چندانی وجود ندارد (جدول شماره ۱ و ۲).

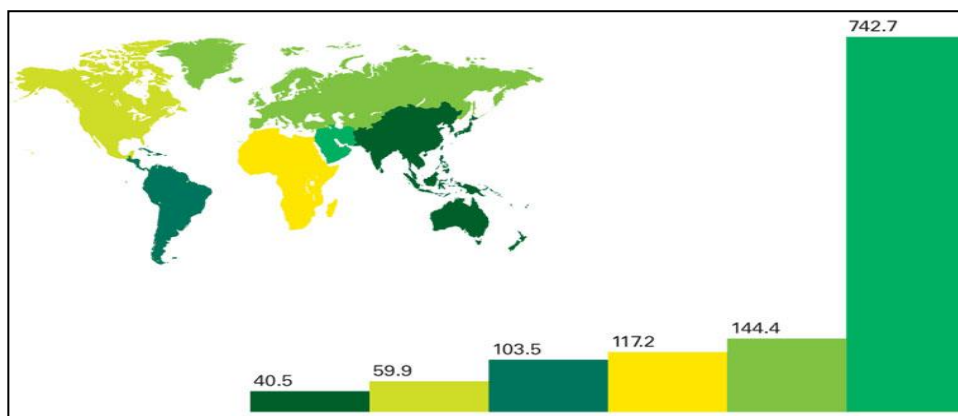
جدول شماره ۲: میزان ذخایر اثبات شده نفت خام خاورمیانه در دهه اخیر (میلیارد بشکه)

کشور	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	سهم جهانی
ایران	۹۲,۶	۹۲,۶	۹۳,۷	۹۳,۱	۹۹,۵	۹۹,۱	۱۳۰,۷	۱۳۳,۳	۱۳۲,۷	۱۳۷,۵	۱۳۷,۵	۱۱,۴٪
عراق	۱۱۲	۱۱۲,۵	۱۱۲,۵	۱۱۲,۵	۱۱۲,۵	۱۱۵	۱۱۵	۱۱۵	۱۱۵	۱۱۵	۱۱۵	۹,۵٪
کویت	۹۶,۵	۹۶,۵	۹۶,۵	۹۶,۵	۹۶,۵	۹۶,۵	۹۶,۵	۹۹	۱۰۱,۵	۱۰۱,۵	۱۰۱,۵	۸,۴٪
عمان	۵,۳	۵,۴	۵,۴	۵,۷	۵,۸	۵,۹	۵,۶	۵,۶	۵,۶	۵,۶	۵,۶	۰,۵٪
قطر	۳,۷	۳,۷	۳,۷	۳,۷	۱۳,۲	۱۵,۲	۱۵,۲	۱۵,۲	۱۵,۲	۱۵,۲	۱۵,۲	۱,۳٪
عربستان	۲۶۱,۴	۲۶۱,۵	۲۶۱,۵	۲۶۲,۸	۲۶۲,۸	۲۶۲,۷	۲۶۲,۸	۲۶۲,۷	۲۶۴,۳	۲۶۴,۲	۲۶۴,۳	۲۱,۹٪
سوریه	۲,۵	۲,۳	۲,۳	۲,۳	۲,۳	۲,۳	۲,۳	۲,۴	۳,۲	۳	۳	۰,۲٪
امارات	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۹۷,۸	۸,۱٪
یمن	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۵	۰,۷	۲,۹	۲,۹	۲,۹	۲,۹	۲,۹	۰,۲٪
سایر کشورهای خاورمیانه	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰٪
جمع	۶۷۲,۲	۶۷۲,۸	۶۷۳,۸	۶۷۴,۸	۶۹۱	۶۹۵,۳	۷۲۸,۹	۷۳۳,۹	۷۳۸,۲	۷۴۲,۷	۷۴۲,۷	۶۱,۵٪

http://www.bp.com/statistical_review_full_report_workbook_2007: مأخذ

همان‌طور که در جداول ۱ و ۲ مشاهده می‌شود، بین ذخایر کشورهای حوزه خلیج فارس و کل ذخایر اثبات شده خاورمیانه تفاوت چندانی وجود ندارد و در حقیقت قسمت اعظم ذخایر خاورمیانه در حوزه خلیج فارس واقع شده است.

در این ارتباط طبق برآوردی که شرکت بریتیش پترولیوم انجام داده است، میزان ذخایر نفت خام خاورمیانه (که قسمت اعظم آن متعلق به کشورهای حوزه خلیج فارس است) در مقایسه با سایر مناطق تفاوت چشمگیری وجود دارد و از ۱۲۰۸ میلیارد بشکه ذخایر شناخته شده نفت خام جهان در پایان سال ۲۰۰۶م. خاورمیانه به تنهایی ۷۴۲/۷ میلیارد بشکه از ذخایر کل جهان را به خود اختصاص داده است (نقشه شماره ۱).

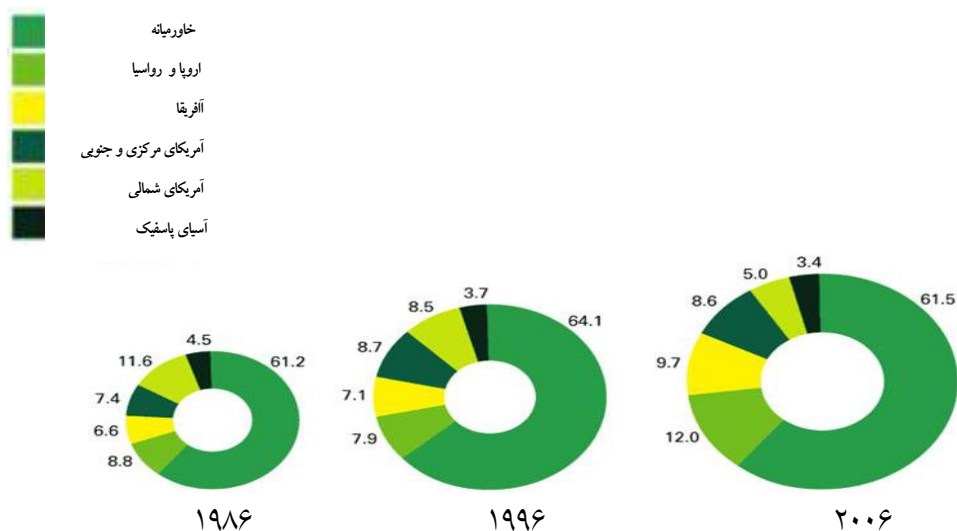

خاورمیانه اروپا و اوراسیا آفریقا امریکای جنوبی و مرکزی امریکای شمالی آسیای پاسفیک

نقشه شماره ۱: ذخایر اثبات شده نفت در پایان سال ۲۰۰۶ (برحسب میلیارد بشکه)

مأخذ: Bp statistical_review of World Energy 2007.

همچنین تحقیقات بعمل آمده در طول سه دهه گذشته نشان می‌دهد که در سال ۱۹۸۶م. میزان کل ذخایر اثبات شده نفت جهان ۸۷۷/۴ میلیارد بشکه بوده است که این رقم در سال ۱۹۹۶م. به ۱۰۴۹ میلیارد بشکه افزایش پیدا کرد و این میزان در سال ۲۰۰۶م. به ۱۲۰۸ میلیارد بشکه رسید. همان گونه که در نمودار شماره ۱ مشاهده می‌شود، در هر کدام از این سالها میزان ذخایر نفت خاورمیانه نسبت به سایر نقاط جهان تفاوت چشمگیری دارد؛ به طوری که درصد ذخایر نفت خام این منطقه طی سالهای ۱۹۸۶، ۱۹۹۶ و ۲۰۰۶ بترتیب ۶۴/۱، ۶۱/۲ و ۶۱/۵ درصد ذخایر کل جهان را شامل می‌شد و حتی بعضی از منابع پیش‌بینی می‌کنند با توجه به کاهش ذخایر نفت سایر نقاط (آمریکا و دریای شمال)، میزان ۶۱/۵ درصدی حال حاضر خاورمیانه طی سالهای آینده تا مرز ۸۰ درصد نیز افزایش پیدا کند (نمودار ۱).

نمودار شماره ۱: درصد توزیع ذخایر اثبات شده نفت طی سالهای ۲۰۰۶، ۱۹۹۶، ۱۹۸۶ (میلیارد بشکه)

مأخذ: Bp statistical_review of World Energy 2007.

علاوه بر نفت، کشورهای منطقه خلیج فارس دارای ذخایر قابل توجهی گاز طبیعی می باشند. ژورنال نفت و گاز میزان ذخایر اثبات شده نفت خام خاورمیانه را ۷۳۹/۲۰۵ میلیارد بشکه و میزان ذخایر گاز طبیعی منطقه را ۲۵۶۶/۰۳۷ تریلیون فوت مکعب اعلام کرده است. Vol. (Oil & Gas Journal 104.47 December 18 2006). اوپک نیز میزان ذخایر گازی اثبات شده کشورهای خاورمیانه را ۷۲/۳۱۹ تریلیون متر مکعب اعلام کرده است.

همچنین بر طبق آمار و ارقام مؤسسه اطلاعات انرژی آمریکا در سال ۲۰۰۷م. میزان ذخایر گازی اثبات شده این منطقه بالغ بر ۲۵۰۹ تریلیون فوت مکعب می باشد که این میزان ۴۱ درصد ذخایر گازی اثبات شده جهان را شامل می شود (طبق برآوردهای شرکت انگلیسی بریتیش پترولیوم، این میزان ذخایر ۴۰/۵ درصد ذخایر گازی جهان را تشکیل می دهد). ایران، قطر، عربستان سعودی و امارات بترتیب با ۹۷۴، ۹۱۰، ۲۴۰ و ۲۱۴ تریلیون فوت مکعب دومین، سومین، چهارمین و پنجمین

ذخایر گازی جهان را بعد از روسیه در اختیار دارند (جدول شماره: ۳).

جدول شماره ۳: آمار و ارقام ذخایر گاز طبیعی کشورهای حوزه خلیج فارس

کشور	میزان ذخایر اثبات شده گاز بر حسب تریلیون فوت مکعب در سال ۲۰۰۶	میزان تولید گاز خشک در هر روز بر حسب تریلیون فوت مکعب در سال ۲۰۰۵	میزان مصرف بر حسب تریلیون فوت مکعب در سال ۲۰۰۵	صادرات LNG بر حسب تریلیون فوت مکعب در سال ۲۰۰۵
عربستان	۲۴۰	۲۵	۲۵	-
ایران	۹۷۴	۳,۶	۳,۶	-
عراق	۱۱۲	>۰,۱	>۰,۱	-
قطر	۹۱۰	۱,۶	۰,۷	۱
امارات	۲۱۴	۱,۷	۱,۵	۰,۳
کویت	۵۵	۰,۴	۰,۴	-
بحرین	۳	۰,۴	۰,۴	-
جمع	۲۵۰۹	۱۰,۳	۹,۱	۱,۳

Cedi gas: مأخذ

همان طور که پیشتر ذکر شد، شرکت بریتیش پترولیوم میزان ذخایر این حوزه را در قالب منطقه خاورمیانه به حساب می آورد ولی با توجه به اینکه درصد بالایی از ذخایر نفت و گاز خاورمیانه همان ذخایر کشورهای خلیج فارس است، تفاوت چندانی بین ذخایر خاورمیانه و خلیج فارس وجود ندارد.

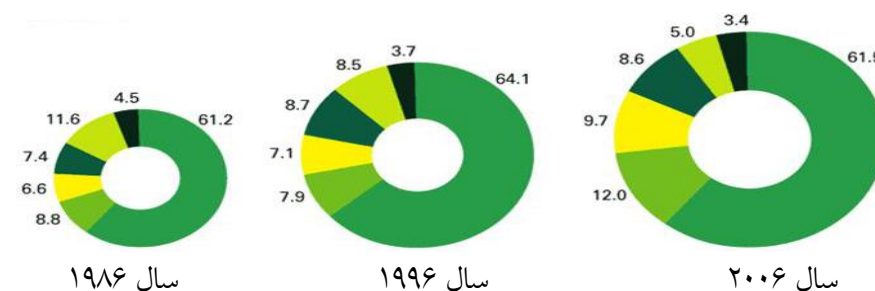
جدول شماره ۴: میزان ذخایر اثبات شده گاز طبیعی خاورمیانه در دهه اخیر (تریلیون متر مکعب)

کشور	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	درصد از مجموع
بحرین	۰,۱۴	۰,۱۴	۰,۱۴	۰,۱۲	۰,۱۱	۰,۱۱	۰,۱۱	۰,۰۹	۰,۰۹	۰,۰۹	۰,۰۹	۰%
ایران	۲۳	۲۳	۲۴,۱	۲۲,۳۷	۲۶,۶	۲۶,۶	۲۶,۶۹	۲۷,۵۷	۲۶,۷۴	۲۷,۵۸	۲۸,۱۳	۱۵,۵۰%
عراق	۳,۳۶	۳,۱۹	۳,۱۹	۳,۲۹	۳,۱۱	۳,۱۱	۳,۱۹	۳,۱۷	۳,۱۷	۳,۱۷	۳,۱۷	۱,۷%
کویت	۱,۴۹	۱,۴۹	۱,۴۸	۱,۴۸	۱,۵۶	۱,۵۶	۱,۵۶	۱,۵۷	۱,۵۷	۱,۵۷	۱,۷۸	۱%
عمان	۰,۶۲	۰,۵۴	۰,۵۷	۰,۸۳	۰,۸۶	۰,۹۵	۰,۹۵	۰,۹۹	۱	۱	۰,۹۸	۰,۵%
قطر	۸,۵	۸,۵	۱۰,۹	۱۱,۱۶	۱۴,۴۴	۲۵,۷۸	۲۵,۷۸	۲۵,۷۸	۲۵,۷۸	۲۵,۳۶	۲۵,۳۶	۱۴%
عربستان	۵,۶۹	۵,۸۸	۶,۰۷	۶,۱۵	۶,۳	۶,۴۶	۶,۶۵	۶,۷۵	۶,۸۳	۶,۸۲	۷,۰۷	۳,۹%
سوریه	۰,۲۴	۰,۲۴	۰,۲۴	۰,۲۴	۰,۲۴	۰,۲۴	۰,۲۵	۰,۲۵	۰,۳۱	۰,۳	۰,۲۹	۰,۳%
امارات	۵,۷۸	۶,۰۶	۶	۵,۹۴	۶,۰۶	۶,۰۶	۶,۰۶	۶,۰۶	۶,۰۶	۶,۰۷	۶,۰۶	۳,۳%
یمن	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۸	۰,۴۹	۰,۳۰%

سایر کشورهای خاورمیانه	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱	۰,۰۱
جمع	۴۹,۳۱	۴۹,۵۳	۵۳,۱۷	۵۲,۰۵	۵۹,۸۱	۷۱,۳۹	۷۱,۷۶	۷۲,۷۷	۷۲,۰۹	۷۲,۴۹	۷۳,۴۷	۴۰,۵٪

مأخذ: http://www.bp.com/statistical_review_full_report_workbook_2007

در هر حال نکته‌ای که در ارتباط با میزان ذخایر گازی منطقه خاورمیانه وجود دارد این است که کشف ذخایر گازی جدید نسبت به کشف ذخایر نفتی رشد بیشتری طی دهه‌های گذشته نشان می‌دهد، به طوری که میزان ذخایر گازی اثبات شده این منطقه در سال ۱۹۸۶ میلادی برابر با ۲۸/۲ درصد جهان بود که در سال ۱۹۹۶م. به میزان ۳۳/۳ درصد و در نهایت در سال ۲۰۰۶ م. به میزان ۴۰/۵ درصد افزایش پیدا کرد (نمودار ۲).

نمودار شماره ۲: درصد توزیع ذخایر اثبات شده گاز طبیعی طی سال‌های ۱۹۸۶، ۱۹۹۶، ۲۰۰۶

مأخذ: Bp statistical_review of World Energy 2007.

۲-۴- میزان ذخایر انرژی منطقه خزر

برای منطقه خزر ارزیابی‌های مختلفی درباره ذخایر اثبات‌شده و احتمالی وجود دارد. امروزه این مقدار از ۱۷ تا ۲۵۰ میلیارد بشکه است (۲/۳-۳۴/۱ میلیارد تن). مؤسسه وود مکنزی، ذخایر نفتی دریایی و کرانه‌ای خزر را حدود ۲۸ میلیارد بشکه و ذخایر حوزه نفتی دریای خزر را حداکثر ۶۵ میلیارد بشکه برآورد می‌کند. پرسر و صداترین ادعا درباره خزر ناشی از گزارشی است که وزارت خارجه آمریکا در سال ۱۹۹۵م. با استناد به آمار CIA اعلام کرد. بنا بر آن گزارش، حوزه دریای خزر دارای ۲۰۰ میلیارد بشکه ذخیره نفتی است (احمدی و میررضوی، ۱۳۸۳: ۷۰). مؤسسه بین‌المللی انرژی نیز در گزارش "نفت و گاز خزر: پتانسیل آسیای مرکزی و ماوراء قفقاز" مورخ اول ژوئن ۱۹۹۸، میزان ذخایر اثبات‌شده منطقه را بین ۱۵- ۴۰ میلیارد بشکه اعلام کرده است. ضمن اینکه از نظر زمین‌شناسی نیز برخی از زمین‌شناسان تصور می‌کنند که کل منطقه خزر ذخیره‌ای به میزان ۹۰ میلیارد بشکه تا ۲۰۰ میلیارد بشکه خواهد داشت. متخصصان زمین‌شناس روسی میزان ۹۰ میلیارد بشکه را هم قبول ندارند و بر این عقیده‌اند که این منطقه کمتر از ۲۰ میلیارد بشکه نفت خام جهت استخراج دارد (فرزانگان، ۱۳۸۱: ۴۵). (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵: میزان ذخایر اثبات شده و احتمالی نفت در منطقه خزر

نام مؤسسه	سال انتشار گزارش	ذخیره نفت میلیارد تن/میلیارد بشکه	درجه شناسایی ذخایر
مؤسسه اطلاعات انرژی آمریکا	۱۹۹۷	۱۵-۲۹ ۱۷۸-۱۹۱	ذخایر ثابت شده ذخایر ممکن
شرکت وود مکنزی	۱۹۹۸	۲۸ ۳/۸	کشف شده
یونوکال، آمریکا	۱۹۹۸	۶۰ ۸	اثبات شده بالتوجه

وزارت انرژی آمریکا	۱۹۹۸	۳۶-۲۰ ۲۷/۲	۲/۴-۷/۹	اثبات شده بالقوه
مرکز تحقیقات استراتژیکی لندن	۱۹۹۸	۶۰	۸	مجموع ذخایر
انستیتو کشورهای مستقل مشترک‌المنافع	۱۹۹۸	۱۷/۵	۱۵/۵	پیش‌بینی
مؤسسه بین‌المللی انرژی	۱۹۹۸	۴۰	۱۵	اثبات شده

مأخذ: (زون، ۱۳۸۵: ۲۶)

همچنین در سال ۲۰۰۷م جدیدترین آمارها در ارتباط با ذخایر منطقه در گزارشی توسط شرکت بریتیش پترولیوم منتشر شده است که میزان کل ذخایر اثبات‌شده نفت خام منطقه را در سال ۲۰۰۶، ۱۲۷/۴ میلیارد بشکه برآورد کرده است که ۱۲ درصد سهم جهانی را شامل می‌شود. به عبارت دیگر همان‌طور که در جدول شماره ۳ مشاهده می‌شود، شرکت بریتیش پترولیوم میزان کل ذخایر اثبات‌شده نفت خام کشورهای خزر را در دهه گذشته از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۶ بین ۸۸/۹ تا ۱۲۷/۴ میلیارد بشکه اعلام کرده است، البته باید توجه داشت که این ذخایر تنها مربوط به حوزه خزر نیست و کل ذخایر کشورهای منطقه را شامل می‌شود (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶: میزان ذخایر اثبات شده نفت خام کشورهای حوزه خزر در دهه اخیر (میلیارد بشکه)

کشور	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	درصد سهم جهانی
آذربایجان	n/a ^۱	n/a	۷	۷	۶٫۹	۷	۷	۷	۷	۷	۷	۰٫۶٪
قزاقستان	n/a	n/a	۲۵	۲۵	۲۵	۳۹٫۶	۳۹٫۶	۳۹٫۶	۳۹٫۶	۳۹٫۸	۳۹٫۸	۳٫۳٪
روسیه	n/a	n/a	۵۵٫۸	۵۹٫۲	۵۹٫۶	۶۴٫۶	۶۹	۷۲٫۶	۷۵٫۱	۷۹٫۱	۷۹٫۵	۶٫۶٪
ترکمنستان	n/a	n/a	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٫۵	۰٪
ازبکستان ^۲	n/a	n/a	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٫۶	۰٪
جمع	-	-	۸۸٫۹	۹۲٫۳	۹۲٫۶	۱۱۲٫۳	۱۱۶٫۷	۱۲۰٫۳	۱۲۲٫۸	۱۲۷	۱۲۷٫۴	۱۲٪

۱- غیر قابل دسترس می‌باشد.

۲- با توجه به اینکه ازبکستان نیز در بیضی استراتژیک انرژی قرار دارد، این کشور نیز اضافه شده است.

مأخذ : http://www.bp.com/statistical_review_full_report_workbook_2007

در نتیجه، در اینجا آمار مؤسسه اطلاعات انرژی آمریکا دقیقتر به نظر می‌آید چرا که این آمار مربوط به میدین حوزه خزر می‌باشد (جدول شماره ۷).

جدول شماره ۷: ذخایر نفت حوزه خزر برحسب میلیارد بشکه (۲۰۰۶)

کشور	ذخایر اثبات شده		ذخایر ممکن ^۱	جمع	
	High	Low		High	Low
آذربایجان	۷	۷	۳۲	۳۹	۳۹
ایران	۰,۱		۱۵	۱۵,۱	
قزاقستان	۹	۴۰	۹۲	۱۰۱	۱۳۲
روسیه	۰,۳		۷	۷,۳	
ترکمنستان	۰,۵۵	۱,۷	۳۸	۳۸,۵۵	۳۹,۷
ازبکستان	۰,۳	۰,۵۹	۲	۲,۳	۲,۵۹
مجموع	۱۷,۲	۴۹,۷	۱۸۶	۲۰۳,۲	۲۳۵,۷

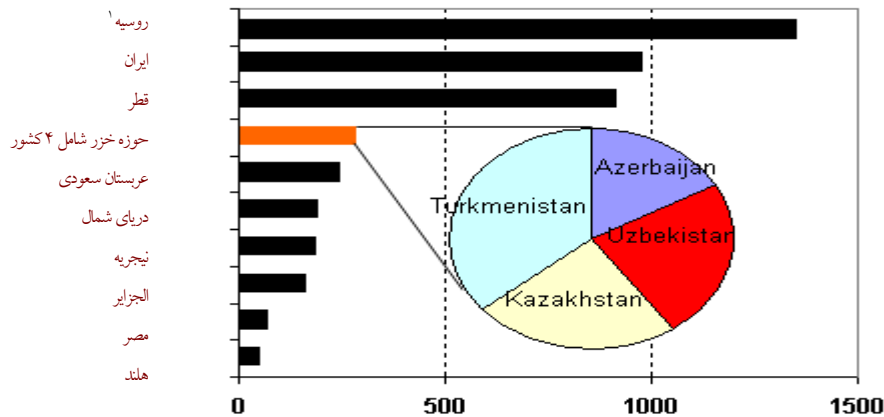
مأخذ : Eia.doe.gov/Caspian_balances

۱- ذخایر اثبات شده ذخایری هستند که با اطمینان نسبت به مقدار آن، می‌توان در زمان ارزیابی با استفاده از تجهیزات فنی و سرمایه‌گذاری از آن استخراج کرد. ذخایر احتمالی، ذخایری هستند که با توجه به اطلاعات فعلی زمین‌شناسی ممکن است با احتمال بسیار زیاد قابل استحصال باشند. ذخایر ممکن ذخایری هستند که درجه اطمینان از آن نسبت به ذخایر احتمالی کمتر است.

در هر صورت همان طور که در جدول شماره ۵ مشاهده می‌شود، میزان ذخایر اثبات‌شده نفت خام این حوزه بین ۱۷ تا ۴۹ میلیارد بشکه تخمین زده می‌شود که حد پایین آن قابل مقایسه با میزان ذخایر قطر و حد بالای آن قابل مقایسه با ذخایر لیبی می‌باشد. البته ذخایر دیگری چون ذخایر احتمالی و ممکن نیز برای این حوزه پیش‌بینی می‌شود ولی احتمال آنها کمتر می‌باشد. ذخایر گاز طبیعی حوزه نسبت به ذخایر نفت در وضعیت بهتری قرار دارد و سه کشور ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان در رده ۱۴، ۱۵ و ۱۶ کشورهای دارای ذخایر گاز طبیعی جهان محسوب می‌شوند.

ژورنال نفت و گاز در سال ۲۰۰۶م. میزان ذخایر گاز ۴ کشور قزاقستان، ترکمنستان، آذربایجان و ازبکستان را کمتر از ۳۰۰ تریلیون فوت مکعب تخمین زده است (نمودار شماره ۳).

نمودار شماره ۳: مقایسه میزان ذخایر گاز طبیعی (تریلیون فوت مکعب)

Cedigaz (2006) به نقل از <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/Full.html> : مأخذ

میزان ذخایر گازی اثبات‌شده کشورهای حوزه خزر در طی دهه گذشته برطبق برآورد شرکت بریتیش پترولیوم در جدول شماره ۸ آمده است. در این جدول ذخایر برحسب تریلیون متر مکعب

برآورد شده است و مانند جدول شماره ۶ کل ذخایر کشورهای حوزه خزر منظور شده است.

جدول شماره ۸: میزان ذخایر اثبات شده گاز طبیعی کشورهای حوزه خزر در دهه اخیر (تریلیون متر مکعب)

کشور	۱۹۹۶	۱۹۹۷	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	of total
آذربایجان	n/a	۰,۹	۰,۹	۱,۳۷	۱,۳۷	۱,۳۷	۱,۳۷	۱,۳۷	۱,۳۷	۱,۳۵	۱,۳۵	۰,۷%
قزاقستان	n/a	۲	۲	۲	۲	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۱,۷%
روسیه	n/a	۴۸,۴۲	۴۸,۰۸	۴۶,۹	۴۶,۷	۴۶,۸	۴۷	۴۸	۴۷,۸	۴۷,۶۶	۴۷,۶۵	۲۶,۳%
ترکمنستان	n/a	۲,۹	۲,۷۷	۲,۸۵	۲,۸۶	۲,۹	۲,۹	۲,۹	۲,۹	۲,۸۶	۲,۸۶	۱,۶%
ازبکستان	n/a	۱,۷۵	۱,۷۵	۱,۷۵	۱,۸۵	۱,۸۵	۱,۸۵	۱,۸۶	۱,۸۶	۱,۸۵	۱,۸۷	۱%
جمع	-	۵۵,۹۷	۵۵,۵	۵۴,۸۷	۵۴,۷۸	۵۴,۹۲	۵۴,۱۲	۵۷,۱۳	۵۶,۹۳	۵۶,۰۸	۵۶,۷۳	۳۵,۳%

. statistical_review_full_report_workbook_2007: مأخذ

موسسه مطالعات انرژی آمریکا برای ذخایر گازی این منطقه نیز همانند ذخایر نفتی برآورد

قطعی و ممکن انجام داده است که نتایج آن در جدول شماره ۹ موجود می باشد.

جدول شماره ۹: ذخایر گاز حوزه خزر برحسب تریلیون فوت مکعب

کشور	ذخایر اثبات شده	ذخایر ممکن
آذربایجان	۳۰	۳۵
ایران	۰	۱۱
قزاقستان	۶۵	۸۸
روسیه	N/A	N/A
ترکمنستان	۷۱	۱۵۹
ازبکستان	۶۶,۲	۳۵
جمع	۲۳۲	۳۲۸

Eia.doe.gov/Caspian_balances: مأخذ

با توجه به مطالب ذکر شده و سایر منابع موجود و همچنین جداول بالا، میزان تخمینی

ذخایر نفت و گاز کشورهای منطقه خزر به صورت خواهد می باشد:

آذربایجان: اکثر تخمین‌ها در ارتباط با میزان ذخایر نفت خام آذربایجان بین ۷ تا ۱۳ میلیارد بشکه تخمین زده شده است و در ارتباط با میزان ذخایر گازی برطبق آمار نشریه نفت و گاز، میزان این ذخایر به ۳۰ تریلیون فوت مکعب می‌رسد. شرکت بریتیش پترولیوم نیز میزان ذخایر گاز آذربایجان را ۴۸ تریلیون فوت مکعب برآورد کرده است.

قزاقستان: مجموع ذخایر نفت خام این کشور بین ۹ تا ۴۰ میلیارد بشکه تخمین زده شده است که حد پایین آن قابل مقایسه با نفت الجزایر و حد بالای آن قابل مقایسه با ذخایر لیبی می‌باشد. ذخایر گاز طبیعی این کشور نیز بین ۶۵ تا ۱۰۰ تریلیون فوت مکعب تخمین زده می‌شود.

ترکمنستان: نشریه نفت و گاز میزان ذخایر اثبات شده نفت خام این کشور را تقریباً ۵۴۶ میلیون بشکه برآورد کرده است، درحالی که برخی منابع تا سقف ۱/۷ میلیارد بشکه نیز برآورد کرده‌اند. همچنین این نشریه میزان ذخایر اثبات شده گاز ترکمنستان را ۷۱ تریلیون فوت مکعب تخمین زده است که جزء ۱۵ کشور برتر دارای ذخایر گاز طبیعی محسوب می‌شود.

ازبکستان: میزان ذخایر نفت و گاز ازبکستان نیز برطبق گزارش نشریه نفت و گاز بترتیب برابر ۵۹۴ میلیون بشکه و ۶۶/۲ تریلیون فوت مکعب برآورد شده است.

۵- تجزیه و تحلیل

مقایسه ذخایر حوزه‌های خلیج فارس و دریای خزر

چنانچه رقابت‌های آینده در منطقه حساس خاورمیانه بر محور منابع انرژی (آب و نفت) متمرکز شود، بازساخت الگوهای رقابت و تعامل در منطقه نیز از اهمیت بسزایی برخوردار می‌شود. از این جهت بررسی و تحلیل روندهای کاهنده و یا افزایش‌دهنده منابع انرژی بسیار مهم به نظر می‌رسد.

کشف ذخایر جدید انرژی در حوزه خزر و تقویت دیدگاه ژئواکونومیک در سالهای پس از فروپاشی شوروی موجبات طرح اصطلاحاتی چون بیضی استراتژیک انرژی را فراهم کرد که در جهتگیری ذهن کارشناسان در زمینه اهداف پنهانی طرح خاورمیانه بزرگ در بعد اقتصادی نقش بسزایی ایفا کرده است. در هر حال فارغ از اینکه تسلط بر منابع انرژی حوزه خزر جزء اهداف پنهانی طرح خاورمیانه بزرگ بوده یا نبوده است، برطبق گزارشهای منتشر شده از معتبرترین مراکز برآوردکننده انرژی جهان، ذخایر برآورد شده کنونی خزر به هیچ وجه توجیه‌کننده پیش‌بینی‌های گذشته نمی‌باشد و همان‌طوری که آمار منتشر شده نیز نشان می‌دهد، ذخایر انرژی دو حوزه خلیج فارس و دریای خزر از نظر میزان، تفاوت بسیار زیادی با هم داشته و ذخایر خزر را نباید با ذخایر خلیج فارس که در آن فقط ۶ کشور عربستان سعودی، عراق، کویت، امارات، ایران و قطر تقریباً دو سوم کل ذخایر ثابت شده نفت جهانی را در اختیار دارند، مقایسه کرد (زون، ۱۳۸۵: ۲۴).

در این قسمت با توجه به جداول و آمار و ارقام مطرح شده به بررسی نتایجی که از مقایسات به دست آمده است پرداخته می‌شود:

الف) جدیدترین آمار و ارقام نشان می‌دهد که در حال حاضر از ۶ کشور برتر دارنده ذخایر نفت خام ۵ کشور در حوزه خلیج فارس واقعند و از حوزه خزر کشوری در این لیست قرار ندارد (جدول شماره ۱۰).

جدول شماره ۱۰: ۱۲ کشور برتر دنیا از نظر ذخایر نفت خام (میلیارد بشکه)

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
عربستان	کانادا	ایران	عراق	کویت	امارات	ونزوئلا	روسیه	لیبی	نیجریه	آمریکا	مکزیک
۲۶۰	۱۷۹	۱۳۶	۱۱۵	۹۹	۹۷	۸۰	۶۰	۴۱,۵	۳۶,۲	۲۱	۱۲

Oil & Gas Journal January 2007. مأخذ

همچنین از ۱۶ کشور برتر دارنده ذخایر گاز طبیعی نیز ۴ کشور ایران، قطر، امارات و عربستان جزو ۵ کشور برتر دارنده ذخایر گاز طبیعی هستند و از حوزه خزر کشورهای ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان در جایگاه ۱۴، ۱۵ و ۱۶ قرار دارند (جدول شماره ۱۱).

جدول شماره ۱۱: ۱۶ کشور برتر دنیا از نظر ذخایر گاز طبیعی (تریلیون فوت مکعب)

۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱
قزاقستان	ازبکستان	ترکمنستان	مالزی	نروژ	اندونزی	عراق	ونزوئلا	الجزایر	نیجریه	آمریکا	امارات	عربستان	قطر	ایران	روسیه
۶۵	۶۶	۷۱	۷۵	۸۴	۹۸	۱۱۲	۱۵۱	۱۶۱	۱۸۵	۱۹۳	۲۱۴	۲۴۱	۹۱۱	۹۷۱	۱۶۸۰

نمآخذ: Oil & Gas Journal, Vol. 103, No. 47 (Dec. 19, 2005). From: U.S. Energy Information

ب) برخی از منابع به کل ذخایر اثبات شده منطقه دریای خزر (ذخایر تمامی کشورها و نه به تنهایی حوزه دریای خزر) اشاره می کنند که برای برآورد میزان ذخایر حوزه باید از آنها چشم پوشی کرد. برای مثال قسمت اعظم ذخایر اثبات شده ۶۰ میلیارد بشکه ای (روسیه که توسط مراکز و مؤسسات معتبر از جمله ژورنال نفت و گاز و مؤسسه مطالعات انرژی آمریکا برآورد شده است) در قسمت سیبری غربی بین کوه های اورال و فلات سیبری مرکزی واقع شده است و همچنین مناطق عمده گاز روسیه شامل کراسنودار، استاوروپل و اکراین غربی می باشد (بیژنی، ۱۳۸۱: ۴۴) که در این محدوده قرار نمی گیرند. به عبارت دیگر جفری کمپ نیز روسیه را یکی از مهمترین جایگزینهای نفت خاورمیانه بزرگ (بیضی استراتژیک انرژی) می داند. در نتیجه هنگام برآورد میزان ذخایر حوزه خزر تنها باید بخش هایی از روسیه را که در آن حوزه واقع می شود، به حساب آورد (جدول شماره ۷). در صورتی که در مقابل، بزرگترین میادین نفت و گاز شناخته شده دنیا در خلیج فارس یا در سواحل آن واقع است.

ج) با توجه به آمار و ارقام و جداول ذکر شده، بین میزان برآوردهایی که از ذخایر حوزه

خزر می‌شود، تفاوت‌های قابل توجهی وجود دارد. یک علت آن به خاطر این است که برخی از منابع در کنار میزان ذخایر اثبات شده، ذخایر احتمالی و ممکن را هم ذکر می‌کنند که البته احتمال این ذخایر به خصوص ذخایر ممکن کم می‌باشد. در هر صورت میزان برآوردهایی که از ذخایر کشورهای حوزه خلیج فارس می‌شود، هماهنگی بالایی دارد و به اذعان اکثر منابع و کارشناسان، غنی‌ترین ذخایر انرژی دنیا در این منطقه واقعند (جداول شماره ۱ و ۷). از طرفی دیگر برخی معتقدند دلیل اختلاف فاحش ۴ تا ۵ برابری برآورد شرکت‌های نفتی آمریکایی این است که ایالات متحده می‌خواهد با بزرگنمایی ذخایر اثبات شده نفت حوزه خزر، حضور نظامی خود در منطقه و تنگتر کردن کمربند امنیتی دور فدراسیون روسیه را توجیه کند (موسوی، ۱۳۸۴: ۳۰۳).

پیروز مجتهدزاده نیز در این ارتباط معتقد است آمریکا صحبت از ۲۰۰ میلیارد بشکه نفت در دریای خزر می‌کند که حتی اگر این ارقام واقعیت داشته باشد باز در مقابل خلیج فارس هیچ است و در ثانی انتقال انرژی خزر به دیگر نقاط بسیار پر هزینه است و اگر سوبسیدهای آمریکایی روی لوله‌های نفت و تولید آن و استخراج و غیره نباشد، هیچ یک از این اقدامات صرفه اقتصادی نخواهد داشت (قبادزاده، ۱۳۸۳: ۲۰).

د) برطبق آمار شرکت بریتیش پترولیوم طی دهه گذشته، میزان ذخایر نفت خام خاورمیانه از ۶۷۲/۲ میلیارد بشکه در سال ۱۹۹۶ به ۷۴۲/۷ در سال ۲۰۰۶م. رسیده است، به این معنا که ۷۰ میلیارد بشکه افزایش داشته است که بیش از دو سوم این مقدار افزایش در ۵ ساله دوم (بعد از سال ۲۰۰۰م) کشف شده است (جدول شماره ۲).

در ارتباط با میزان ذخایر نفت خام حوزه خزر بدون احتساب ذخایر روسیه، تنها کشور قزاقستان است که طی چند ساله اخیر میزان ذخایرش از ۲۵ میلیارد بشکه در سال ۱۹۹۸م. به

۳۹/۸ میلیارد بشکه در سال ۲۰۰۶م. رسیده است و میزان ذخایر نفت خام کشورهای آذربایجان، ترکمنستان و ازبکستان ثابت مانده است (جدول شماره ۶).

۵) در ارتباط با میزان ذخایر گاز طبیعی و میزان افزایش آن طی سالهای اخیر نیز اگر مقایسه‌ای شود، ملاحظه می‌شود که طی سالهای اخیر میداین گازی با ذخایر عظیم در حوزه خلیج فارس کشف شده است، به طوری که تنها، ذخایر گازی اثبات شده ایران و قطر که در سال ۱۹۹۶م. ۳۱/۵ تریلیون مترمکعب بود به ۵۳/۵ تریلیون مترمکعب در سال ۲۰۰۶م. رسید (۲۲ تریلیون مترمکعب افزایش).

همچنین وزیر نفت جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳ بهمن ۱۳۸۶ در جمع خبرنگاران با اعلام خبر کشف میدان گازی جدید با نام «فارسی» در خلیج فارس بین میدان پارس شمالی و میداین گلشن و فردوس، میزان ذخایر اولیه آن را ۱۱ تریلیون فوت مکعب اعلام کرد که این مطلب نیز حاکی از آن است که هنوز میداین نفتی و گازی زیادی می‌تواند در حوزه خلیج فارس برای اکتشاف و استخراج وجود داشته باشد (<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8611130563>).

اما میزان افزایش ذخایر گازی طی دهه اخیر در حوزه خزر نسبت به حوزه خلیج فارس میزان ناچیزی بوده است. به طوری که طی سالهای ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۶م. میزان ذخایر ۴ کشور ترکمنستان، قزاقستان، ازبکستان و آذربایجان از ۷/۵۵ تریلیون متر مکعب به ۹/۰۸ تریلیون متر مکعب افزایش پیدا کرده است (جداول شماره ۴ و ۸).

در نتیجه از نظر کشف ذخایر جدید در سالهای اخیر هم اگر نگاهی به آمار و ارقام منتشر شده انداخته شود، مشاهده می‌شود که در سالهای اخیر بخصوص در ۵ سال اخیر میزان ذخایر حوزه خزر تفاوت چندانی نکرده است و در حقیقت انتظارات مطرح شده درباره این حوزه غیرواقعی از آب درآمده است. در مقابل طی این سالها شاهد افزایش ذخایر انرژی خلیج فارس

بوده‌ایم.

و) رشد ذخایر انرژی (نفت و گاز) در بعضی از نقاط جهان نیز دیده می‌شود. به عنوان مثال برطبق نمودارهای شماره ۱ و ۲ میزان ذخایر انرژی قاره آفریقا طی دهه‌های گذشته افزایش پیدا کرده است و برخی منابع معتقدند ذخایر اساسی در آفریقا، آمریکای جنوبی و منطقه برون ساحلی آسیا کشف می‌شوند، بویژه اگر تلاشهای بیشتری در جهت اکتشاف ذخایر مشخصی در مکزیک و سیبری روسیه به جای انجام این تلاشها در آسیای مرکزی و قفقاز صورت پذیرد، برگشت سرمایه بیشتری را شاهد خواهیم بود (فرزانگان، ۱۳۸۱: ۴۵).

در هر حال حوزه دریای خزر منابع مناسب برای تغییر عمده قیمت‌های نفت و گاز طبیعی را ندارد. مضافاً، این منطقه نباید به عنوان یک جایگزین یا یک رقیب بالقوه برای خلیج فارس در نظر گرفته شود (Bahgat 2007: 167).

در نهایت، کلام آخر را با این جمله از گزارش مرکز تحقیقات استراتژیک لندن که سالانه منتشر می‌شود به پایان می‌بریم که این مرکز قویاً اظهارات وزیر انرژی آمریکا را در مورد ذخیره ۲۰۰ میلیارد بشکه‌ای که آن را نوعی احتکار دانسته و رد کرده است. در این گزارش آمده است: "اهمیت منابع انرژی خزر به مراتب کمتر از آن است که بسیاری از تحلیلگران ذکر می‌کنند (زون، ۱۳۸۵: ۲۴).

۶- نتیجه‌گیری

بررسی این پژوهش حاوی تحلیل منابع آماری معطوف به مراکز معتبر سنجش ذخایر شناخته‌شده انرژی در دو حوزه خلیج فارس و خزر است. آمارها نشان می‌دهد که روند فزاینده و کاهنده قابل توجهی در بیضی انرژی مورد ادعای جفری کمپ پدید نیامده است و نه تنها

این روند تبلور فضایی پیدا نکرده بلکه منابع انرژی خلیج فارس به سطح بالاتری نسبت به گذشته رسیده است. در نتیجه با توجه به اینکه در چند ساله اخیر بر میزان ذخایر انرژی حوزه خزر مقادیر قابل توجهی افزوده نشده است و همچنین اکثر برآوردهای نفت خام این حوزه بین ۱۷ تا ۴۹ میلیارد بشکه می باشد (که حد پایین آن برابر ذخایر نفت پنجمین کشور حوزه خلیج فارس (قطر) و حد بالای آن برابر با ذخایر لیبی است)، بنابراین اهمیت منابع انرژی خزر به مراتب کمتر از آن است که بسیاری از تحلیلگران ذکر می کنند و براساس این دیدگاه جایگزین کردن حوزه دریای خزر به جای حوزه خلیج فارس صحیح نبوده و حداقل در شرایط کنونی اطلاق بیضی استراتژیک به حوزه های فوق خالی از اشکال نیست.

در پایان متذکر می شود که هدف مقاله نادیده گرفتن و کم اهمیت جلوه دادن ذخایر حوزه خزر نبوده، بلکه با تبیین وضع موجود و برآوردهای معطوف به آینده اذعان می دارد که به جای بیضی استراتژیک انرژی می توان از واحدهای مکمل انرژی با تأکید بر حق ترانزیت کشورهای منطقه استفاده کرد. در چنین رویکردی اهمیت استراتژیک کشور ایران در تعادل بخشی به فضای عرضه و تقاضای نفت و گاز باید مد نظر قرار گیرد.

۷- قدردانی

مقاله حاضر مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد با عنوان: چالش های ایران و آمریکا در چارچوب طرح خاورمیانه بزرگ می باشد، لذا بدینوسیله از دانشگاه تهران به خاطر حمایت های مالی قدرانی می شود.

منابع

۱. احمدی، بهزاد و میررضوی، فیروزه (۱۳۸۳)؛ راهنمای منطقه خزر و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی؛ تهران: انتشارات ابرار معاصر.
۲. احمدی، سیدعباس و پارسایی، اسماعیل (۱۳۸۵)؛ جایگاه ایران در نظریه‌های ژئوپلیتیک؛ مجموعه مقالات دومین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۳. اکبریان، رضا (۱۳۸۲)؛ ژئوپلیتیک ایران در زمینه اقتصاد نفت و گاز؛ مجله پژوهش‌های اقتصادی، شماره ۱۰ و ۱۱.
۴. بیژنی، مهدی (۱۳۸۱)؛ خزر و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: نشر سایه روشن.
۵. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)؛ اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک؛ مشهد: انتشارات پاپلی.
۶. زون، ایگور (۱۳۸۵)؛ خزر توهمات و واقعیات؛ (جلد اول)، ترجمه علی شمسی فولادی، مؤسسه تحقیقات آب-مرکز مطالعات و تحقیقات دریای خزر.
۷. عزتی، عزت اله و ویسی، هادی (۱۳۸۵)؛ تحلیل ژئوپلیتیک و ژئواکونومی خط لوله گاز ایران - هند، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوم، شماره دوم.
۸. فرزانه‌گان، محمدرضا (۱۳۸۱)؛ جایگاه ایران در منابع انرژی دریای خزر؛ پایان نامه کارشناسی ارشد دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران.
۹. قبادزاده، ناصر (۱۳۸۳)؛ دریای خزر؛ رژیم حقوقی، مواضع کشورهای ساحلی و حضور آمریکا؛ تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
۱۰. کمپ، جفری و هارکاو، رابرت (۱۳۸۳)؛ جغرافیای استراتژیک خاورمیانه؛ ترجمه مهدی حسینی، تهران، انتشارات مطالعات راهبردی.
۱۱. میرترابی، سعید (۱۳۸۴)؛ مسائل نفت ایران؛ نشر قومس، تهران.
۱۲. موسوی، میر طیب (۱۳۸۴)؛ مسائل سیاسی اقتصادی جهانی نفت؛ تهران: نشر مردم سالاری.
13. Bahgat, gawdat, 2007; Prospects for energy cooperation in the Caspian sea; Communist and Post Communist Studies 40 (157-168).
14. Effimoff, Igor, 2000; The oil and gas resource base of the Caspian region; Journal of petroleum Science and Engineering 28 (157-159).
15. Oil & Gas Journal, Vol. 103, No. 47 (Dec. 19, 2005).
16. Oil & Gas Journal, Vol. 104.47 (December 18, 2006).
17. Oil & Gas Journal, January, 2007.
18. http://www.bp.com/Bp_statistical_review_of_World_Energy_2007.
19. http://www.bp.com/statistical_review_full_report_workbook_2007.
20. <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/oilreserves.html>.
21. http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Persian_Gulf/pdf.pdf.
22. http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.pdf.
23. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/Full.html>.
24. <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8611130563>.
25. <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/interactive/FileZ/Main.htm>.